1923-чү илдән чыхыр.

АЗӘРБАЈҸАН

Бу нөмрәдә

Наби Хәзри—«Минбир сәтир» китабындан.—Кечә јарысы, Губада, Сөјүд, Нараһат, Икиликдә, Илләр вә саһилләр, Сығынар (ше'рләр) . . . 3
Меһди Һүсејн—Јералты чајлар дәнизә ахыр.. (роман) 7
Бәхтијар Ваһабзадә—Илләрә нә вар ки., Некролог (ше'рләр) . . . 71

◆

Ашыг әдәбијјаты

Ашыг Пәнаһ Пәнаһов—Ашыг Әләскәрә, Инанмарам, Көзәл, Сәнсән, Нәғмә дејә-дејә, Мәнәм, Јаландыр (ше'рләр) 72

◆

Сүлејман Рәһимов—Мәһтабан (повест—сону) 75

◆

ССРИ халглары әдәбијјатындан

Александр Твардовски—Бу, белә олмушдур (поема) 123

◆

Һүсејн Аббасзадә—Талаш, Рәфигә (һекајәләр) 131

◆

Мөвлуд Гонагов—Илк дәфәдир көрүрәм, Кәндимиз (ше'рләр) 139
Искәндәр Чошгун — Атам һаггында душүнәркән (ше'р) 140
Сүдабә Шәфа—Һәсәд, Кәнд чајы (ше'рләр) 143

◆

Харичи новеллалар

Рафаел Ф. Мун'ос—Гызыл. ат вә инсан 144

◆

Әһмәд Мирзәҹәфәрли — Дағлара карван кедир (һекајә) 148

Азәрбајҹан јазычылары Иттифагынын ајлыг бәдии әдәбијјат, инҹәсәнәт вә иҹтимаи-сијаси журналы

12

ДЕКАБР

1964

32/3

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајҹан Республика

Аббасəли Гулијев—Бəшəри идејалар тəрəннүмчүсү 158
Ə. Чами—Гəзəллəр, Гит'əлəр, Рүбаилəр 164

Әнвəр Јусифоғлу—Һамбаллар (һекајə) 166

Пəнаһ Хəлилов—Нəсримиз вə мүасирлик 186

Фактлар, һадисəлəр, ихтиралар

Хајыр көлүнүн сирри, Нə чох, нə аз 198

Тəнгид вə əдəбијјатшүнаслыг

А. Имангулијева—М. Нуајмə вə XIX əср рус əдəбијјаты 200

Харичи мəтбуат сəһифəлəриндə...

Назим Ахундов—Франсыз алими А. Бениигсен «Молла Нəсрəддин» журналы һаггында 210

Музејлəрə сəјаһəт

Расим Әфəндијев—Азəрбајчан мадди-мəдəнијјəт нүмунəлəри Ермитажда 213

Сатира вə јумор 217
1964-чү илдə «Азəрбајчан» журналында дəрч едилмиш материаллар . 219

Үз габығынын I сəһифəсиндə: «Ч. Чаббарлы». Линогравүра.
Рəссам Ј. Һүсејнов.

Баш редактор Гылман МУСАЈЕВ.
Редаксија һеј'əти: Балаш АЗƏРОҒЛУ, Әбүлһəсəн ƏЛƏКБƏРЗАДƏ, Әнвəр МƏММƏДХАНЛЫ, Ислам ИБРАҺИМОВ, Мəммəд РАҺИМ, Мирзə ИБРАҺИМОВ.

Бədии редактор М. Гасымов Техники редактор С. А. Раһимов

Редаксијанын үнваны: Бакы, Хагани күчəси, № 25.
Телефонлар: 3-71-71, 3-51-00, мүһасиб 3-45-60.

ФГ 05992. Чапа имзаланмыш 22/XII-1964. Тиражы 13,610. Сифариш № 6598.
Кағыз форматы $70 \times 108^1/_{16}$=7,00 кағыз вәрəги, 19,18 чап вəрəги.

Бирлəшмиш нəшријјат, мəтбəəси, Бакы, Нефтчилəр проспекти, 137.

ТӘНГИД ВӘ ӘДӘБИЈЈАТШҮНАСЛЫГ

М. НУАЈМӘ ВӘ XIX ӘСР РУС ӘДӘБИЈЈАТЫ

XIX әсрин сонунда Түркијәдә, Франсада, Чәнуби вә Шимали Америкада јаранмыш олан әрәб мүһачир әдәбијјат мәктәбләри әрәб әдәбијјаты тарихиндә көркәмли јер тутур. «Гәләм чәмијјәти» адланан белә мәктәбләрдән бири 1920-чи илдә Шимали Америкада, Сурија вә Ливан јазычылары тәрәфиндән јарадылмышды. Һәмин мәктәбин фәалијјәти бу чәһәтдән чох марагльдыр ки, онун фәал хадимләринин әксәријјәтинин јарадычылығы рус әдәбијјаты илә билаваситә бағлыдыр, зира онлар өз ибтидаи тәһсилләрини Фәләстин чәмијјәтинин рус мәктәбләриндә, рус дилиндә алмышлар.

Бу чәмијјәтин лидерләриндән бири олан Михаил Нуаjмә сонралар өз тәһсилини Русијада, Полтава шәһәриндә давам етдирмишдир. Русијада кечирдији илләр Нуаjмәнин бүтүн шүурлу һәјатына, онун әдәби јарадычылығынын тәшәккүл тапмасына чох бөјүк тә'сир көстәрмишдир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, Михаил Нуаjмә тәкчә әрәб Шәргиндә дејил, онун һүдудларындан кәнарда да кениш шөһрәт газанмышдыр. О, насир вә шаир, әдәбијјатшүнас вә тәнгидчи, драматург вә публисист кими чох мәшһурдур. Онун јарадычылыг даирәси олдугча кенишдир. Нуаjмә нәзм, нәср, әдәби тәнгид саһәләриндә ејни дәрәчәдә јүксәк истеʼдада маликдир, әдәбијјат вә мәдәнијјәт мәсәләләринә даир бир чох публисист мәгаләләрин мүәллифидир.

Јығчамлыг, гысалыг, дилин зәрифлији, лексик материалын зәнкинлији, мәзмун долғунлуғу Нуаjмә јарадычылығына хас олан чәһәтләрдир. Нуаjмә әрәб әдәбијјатында ән ваҹиб проблемләр галдырмыш, өз мүасирләриндән бир чох јазычынын әсәрләринә објектив, бә'зән исә чох кәскин гијмәт вермишдир.

Һекајә вә новеллаларында М. Нуаjмә өзүнү әсил һуманист кими көстәрир. О, чох заман мөвһумат вә чәһаләт гурбаны олан һәмвәтәнләринин һәјатыны бөјүк үрәк јанғысы илә тәсвир едир. Ливанда һәлә дә һөкм сүрмәкдә олан көһнә адәтләри вә зәрәрли ән'әнәләри, әталәт вә дургунлуғу кәскин тәнгид атәшинә тутур, шөһрәтпәрәст вә мәнсәбпәрәст адамларын ејбәчәрлик вә күтбејинлијини ачыб көстәрир, мүһарибә әлејһинә чыхыш едир. Америкада әрәб мүһачирләринин һәјатынын кәдәрли мәнзәрәсини доғрулугла гәләмә алыр.

Михаил Нуаjмә «Әр-Рабитә әл-Галәмијјә» («Гәләм чәмијјәти») адланан чәмијјәтин мүәссисләриндән биридир. Бу чәмијјәтин јарадылмасы јени әрәб мәдәнијјәтинин инкишафында көркәмли рол ојнамыш олан тәзә вә бөјүк бир әдәби мәктәбин мејдана кәлмәси демәк иди. Бу група мәнсуб олан јазычы вә шаирләрин — Чүбран Хәлил Чүбранын, Михаил Нуаjмәнин, Илја Абу Мадинин вә башгаларынын јарадычылығы јени әрәб әдәбијјаты тарихиндә бүтөв бир дөвр тәшкил едәрәк, онун сонракы инкишаф јолуну мүәјјән етмиш олду.

«Әр-Рабитә әл-Галәмијјә» чәмијјәтинин мүтәрәгги бахышларынын, бәдии програмынын вә естетик идеалларынын, онун ичтимаи дүнјакөрүшүнүн тәшәккүл тапмасында XIX әср мүтәрәгги рус әдәбијјаты мүһүм рол ојнамышдыр.

Бу чәмијјәтин көркәмли нүмајәндәләри әдәбијјатда ичтимаи мөвзулары күчләндирмәјә чағырмыш, өзләриндән әввәлки јазычыларын әсәрләриндә реал һәјатын, чанлы адамларын олмамасына гаршы кәскин е'тираз етмишләр. Онлар әсрләрдән бәри давам едән чүрүк зеһнијјәтә гаршы мүбаризә апармышлар. Бу чәмијјәтин үзвләри бүтүн әрәб јазычыларына изаһ етмәјә чалышмышлар ки, халгын ичтимаи әдаләтсизлик зүлмүндән әзаб чәкдији, гадынларын һүгугдан мәһрум едилдикләри, мүстәмләкә зүлмүндән азад олмаг уғрунда мүбаризә кетдији бир заманда бизим үчүн дәбдәбәли әдәби форма мүһүм дејилдир. Мәһз бу чүр мүтәрәгги фикрин, истигамәтин нәтичәсидир ки, Ч. Х. Чүбранын «Аллаһсыз Хәлил» адлы һекајәсинин гәһрәманы азадлыг һимни охујур; М. Нуаjмәнин «Аталар вә оғуллар» пјесинин гәһрәманы мүәллим Давуд Салам көһнә адәтләрә гаршы үсјан едир, гадын һүгугуну мүдафиәјә галхышыр.

«Гәләм чәмијјәти» үзвләринин јарадычылығында кениш јер тутан һекајәләрдә вә гыса мәгаләләрдә әрәб һәјатынын ән мәшәггәтли сәһнәләри, характер әламәтләри тәсвир едилир. М. Нуаjмәнин вә Ч. Х. Чүбранын әсәрләриндә әрәб охучусу өз һәјатынын әксини тапыр, өз варлығыны, јашадығы чәмијјәти көрүб дујур; Абд әл-Мәсиһ Һәддадын бөјүк јумор һисси илә јазылмыш реалист һекајәләриндә әрәбләр мүһачирләрин Америкадакы ағыр вә фәрәһсиз һәјаты илә таныш олурлар.

Јухарыда адыны чәкдијимиз чәмијјәтә мәнсуб олан јазычыларын әсәрләри һәмин мәзијјәтләрдән башга, бир дә дилин көзәллији илә фәргләнир. Биз бу әсәрләрдә ујдурма гафијәләрә, јүнкүл вәзнли чинаслара, синоним вә тәкрарлара раст кәлмирик. «Гәләм чәмијјәти» үзвләри тәрәфиндән јазылан әсәрләрин дили садә, рәван вә сафдыр. Ола билсин ки, бу кејфијјәтә көрә дә һәмин әсәрләр охучулар үчүн чох јахын вә анлашыглыдыр. Бәдии усталыг вә үслуб чәһәтдән Ч. Х. Чүбранын, М. Нуаjмәнин, И. А. Мадинин әсәрләри әрәб әдәбијјаты тарихиндә ән јахшы нүмунәләр һесаб олунур.

«Әр-Рабитә әл-Галәмијјә» чәмијјәтинин әсас хадимләри — Абд әл-Мәсиһ Һәддад, Нәсиб Арида, М. Нуаjмә классик рус әдәбијјаты илә сых сурәтдә бағлы олмуш вә онун мүтәрәгги идејаларыны дәриндән гаврамышлар. Көркәмли әрәбшүнас И. Ј. Крачковскинин гејд етдији кими, М. Нуаjмәнин 1914—1919-чу илләрә аид олан новеллалары «мәсләкдашы Надра Һәддадын јарадычылығы кими онун өз јарадычылығында да рус јазычыларынын ролу һаггында ајдын тәсәввүр верир»[1].

Рус әдәбијјатынын нәҹиб тә'сири «Гәләм чәмијјәти»нин Илја 'Әбу Мади Рәшид Әјјуб кими башга хадимләринин дә јарадычылығында өзүнү көстәрир: онларын лирикасында А. С. Пушкинин вә Ф. И. Түтчевин тә'сири ајдын сурәтдә дујулмагдадыр. И. Ј. Крачковски јазыр: «Америкадакы Сурија мүһачирләри колонијасы бу илләрдә Русијада баш верән бүтүн һадисәләри чох диггәтлә изләјирди. Јарадычылыгларында мүхтәлиф рус сүжетләринин тез-тез өзүнү бүрузә вердији ән азы үч шаири көстәрмәк олар»[1]. Көркәмли алим, мүасир әрәб әдәбијјатшүнасы Мәһәммәд Јусиф Нәчм дә «Мүһачирәтдә әрәб поезијасы» адлы китабында (Гаһирә, 1957-чи ил) бу барәдә јазыр: Нәчм Ливан јазычыларындан Р. Әјјубун вә Н. Һәддадын пајыз вә гышын кәлмәси тәсвир олунан гәсидәләри илә А. С. Пушкинин «Өз арзуларымы дәфн етмәк үчүн јашадым» ше'ри арасында јахынлыг вә охшарлыг көрүр. Р. Әјјуб вә Н. Һәддад «Әл-Варага әл-Муртәишә» («Титрәк јарпаг») вә «Үғнијә әл-хәриф» («Пајыз маһнысы») адлы гәсидәләриндә пајызы ағачдан асылмыш тәнһа јарпаг тимсалында тәсвир едирләр; јел бу јарпағы әсдирир, бүтүн башга јарпаглар исә артыг төкүлмүшдүр. Бөјүк рус шаири А. С. Пушкин дә пајызын сон күнләрини белә тәсвир едир.

Гышын кәлишини хәбәр верән нәсим әсир,
Титрәк јарпаг исә үрјан будагдан тәкчә салланырды.

Михаил Нуаjмә Русија илә даһа јахындан бағлы иди. Бу бағлылығы ајдынлашдырмагдан өтрү јазычынын һәјатында аз мә'лум олан бә'зи дөврләри—онун Назарет руһани семинаријасында, Полтава мүәллим семинаријасында тәһсил алдығы дөврләри ишыгландырмағы, Русијанын дахили һәјатында баш верән мүһүм һадисәләрә М. Нуаjмәнин мүнасибәтини мүәјјән етмәји, һабелә классик рус әдәбијјатына онун бахышларыны көстәрмәји лазым билирик.

Бу мәсәләләри ајдынлашдырмагдан өтрү ән јахшы мәхәзләр Нуаjмәнин өз әсәрләри, илк нөвбәдә исә 1958—1960-чы илләрдә Бејрутда «Сәбунә» («Јетмишиллик») ады илә нәшр едилмиш мемуарлары вә 1957-чи илдә Бејрутда чап олунмуш «А'бәд мин Муску ва мин Вашинтун» («Москвадан вә Вашингтондан узагларда») адлы китабдыр.

Михаил Нуаjмә 1889-чу илдә Ливанын јүксәк даг әтәкләриндә јерләшән Бискантә кәндиндә, јохсул православ аиләсиндә анадан олмушдур. Бөјүк бир аиләни тә'мин етмәк онун атасы үчүн чәтин олдуғундан Нуаjмәни император рус православ чәмијјәти тәрәфиндән 1895-чи илдә Бискантәдә ачылмыш пулсуз миссионер мәктәбинә охумаға верирләр.

[1] И. Ј. Крачковски, «Сечилмиш әсәрләри», Москва—Ленинград, 1956, III чилд, сәһ. 94.

[1] И. Ј. Крачковски. «Сечилмиш Әсәрләри», Москва—Ленинград. 1956, III чилд, сәһ. 275.

И. Ј. Крачковски бу мәктәби белә тәсвир едир: «Бу кичик, чох заман аваданлыгла пис тәчһиз едилмиш мәктәбләрин бөјүк әһәмијјәти варды. Пироговун вә Ушинскинин јүксәк идеаллары, бөјүк вәсијјәтләри Фәләстин чәмијјәтинин мүәллим семинаријалары васитәсилә Русијадан бураја да јол тапырды. Рус дили шакирдләрин кәләчәк фәалијјәтиндә әмәли чәһәтдән надир һалларда тәтбиг едилә билирди, лакин рус мәдәнијјәти илә, рус әдәбијјаты илә танышлыг онларда бүтүн һәјатлары боју силинмәз из бурахырды. Буна көрә дә тәсадүфи дејилдир ки, нәинки рус дилиндән тәрчүмәләр едән, еј-ни заманда бүтүн әрәб алəми үчүн јазыб-јарадан мүасир јазычыларын јашлы нәслиндән олан бир чохлары Фәләстин чәмијјәтинин мәктәбләриндә тәрбијә алмышлар»[1].

Нуаjмә мәктәбдә чох сә'јлә охујурду. О, беш илдән сонра мәктәби мүвәффәгијјәтлә битирәрәк Назаретдәки «Дар әл-муаллим әр-Руссијја»ја («Рус мүәллим семинаријасына») көндәрилир. Бу мәктәб дә һәмин чәмијјәтә мәнсуб иди. Бурада Нуаjмә рус дили саһәсиндә билијини тәкмилләшдирир, рус классик әдәбијјаты илә илк дәфә таныш олур, Л. Н. Толстојун, Ф. Достојевскинин әсәрләрини охујур. Нуаjмә өз һәјатынын Назарет дөврүнү хатырлајараг гејд едир ки, бу мәктәб онун рус әдәбијјатына олан марағыны даһа да артырды вә о, тәһсилини давам етдирмәк үчүн «Толстојун вә Пушкинин» вәтәнинә кетмәк арзусуну гәлбиндә кәздирмәјә башлады. Нуаjмә дејир: «Рус дилини кифајәт гәдәр билмәдијимә бахмајараг тезликлә рус әдәбијјаты илә еһтирасла марагландым. Бизим әдәбијјатын зәифлији, онун инсан гәлбинин јалныз заһири тәзаһүрләри илә марагланан јазычыларынын ачизлији мәним үчүн даһа да ајдынлашды. Бу вахтадәк бә'зи јазычы вә шаирләримизә гибтә едирдим вә онлардан бири олмаға чалышырдым. Инди исә русларын јаздығы кими јазмағы арзулајырдым»[2].

Тезликлә онун арзулары һәгигәтә чеврилди. Назаретдәки рус мүәллим семинаријасыны мүвәффәгијјәтлә битирдикдән сонра Фәләстин чәмијјәти М. Нуаjмәни тәһсилини давам етдирмәк үчүн Русијаја, Полтава семинаријасына көндәрди.

И. Ј. Крачковскијә көндәрдији тәрчүмеји-һалында Нуаjмә Русијада кечирдији илләр һаггында бөјүк сәмимијјәтлә јазыр: «Семинаријада мән тезликлә рус әдәбијјатыны дәриндән өјрәнмәјә башладым. Гаршымда сәнки мө'чүзәләрлә долу, јени бир аләм ачылмышды. Мән һәрисликлә охујурдум. Әсәрләрини дәфәләрлә охумадығым рус јазычысы, шаири вә ја философу чәтин ки, тапылајды»[1].

Нуаjмәнин дахил олдуғу руһани семинаријасы орта мәктәб типли семинарија иди. Бурада дәрс програмы алты ил үчүн нәзәрдә тутулмушду. Семинаријада охујанлар илк дөрд илдә үмуми тәһсил фәнләрини, гисмән дә шәриәт дәрсләрини өјрәнирдиләр. Сон ики илдә исә Нуаjмә семинаријада јалныз дини нәзәријјәләри өјрәнирди. Тез тә'сирә гапылан кәнч ливанлы Русијаја илк кәлишиндә она гејри-ади көрүнән бир мүһитә дүшмүшдү. Нуаjмә јазыр: «Семинарија тәләбәләри галын маһуддан тикилмиш шинел кејирдиләр. Мән исә Полтаваја назик костјумда кәлмишдим, тамамилә унутмушдум ки, Полтаванын сентјабры Бејрутдакы сентјабр дејилдир... Лакин бир нечә күндән сонра мән семинарија һәјатынын бурулғанына дүшдүм, бурада охујан 500 тәләбәдән биринә чеврилдим, онлар кими кејинир вә јејир, һәм дә китаблардан вә мүәллимләрдән билик алмаға сә'ј едирдим... Гәлбимдә белә бир арзу ојанды ки, мән һәр шејдә руслары мүтләг тәглид едәчәк, онларын дилини өјрәнмәјә чалышачаг, адәтләринә әмәл едәчәк, маһныларыны охујуб, онлар кими рәгс едәчәјәм»[2]. Рус вә Украјна мусигиси Нуаjмәнин чох хошуна кәлирди. О да «балалајкада чалмаг, чазибәли Украјна маһныларыны охумаг», «мәшһур рус вә Украјна шаирләринин ше'рләрини» ифадә илә сөјләмәк истәјирди.

Нуаjмә тәһсилә чох бөјүк сә'ј көстәрирди. Риторика мүәллими бу кәнчин габилијјәтинә диггәт јетирәрәк ону јухары синифләрин шакирдләри үчүн тәшкил олунун «Әдәбијјат клублары»нын мүсамирәләринә дә'вәт едирди. Әдәбијјат дәрнәкләриндә иштирак едән Нуаjмә өзү дә рус дилиндә ше'рләр јазмаг тәшәббүсүндә олур. Рус дилиндә јаздығы илк поетик мисраларын тәләбәләрин вә профессорларын хошуна кәлмәси ону хејли тәәччүбләндирмишди. Ше'рләр өз көзәллији вә аһәнклији илә фәргләнәрәк рус дилиндә сон дәрәчә савадлы јазылмышды. Һәтта, өз тәләбкарлығы илә мәшһур олан мәнтиг мүәллими Нуаjмәнин рус дилинин инчәликләрини билмәсинә валеһ олмушду. Русча јаздығы мисралары кәнч әрәбин өз дилиндән ешитмәк көрүнүр, Нуаjмәни әһатә едән адамлар үчүн тәәччүблү иди. Бу заман М. Нуаjмә рус дилиндә «Мәһәббәтин чичәкләнмәси» («Дыми әл-Һуб»), «Бирлик» («әл-Мутәваһһид»), «Донмуш чај» («Әннәһр әл-Мутәчәммид») ше'рләрини јазмышды.

Гоголун анадан олмасынын 100 иллик јубилеји илә әлагәдар олараг семинарија бајрама һазырлашырды. М. Нуаjмә

[1] И. Ј. Крачковски, «Әрәб әлјазмалары үзәриндә ишләркән», Москва—Ленинград, 1948, сәһ. 60.
[2] М. Нуаjмә, «Москвадан вә Вашингтондан узагларда», Бејрут, 1957, сәһ. 64.

[1] И. Ј. Крачковски, «Сечилмиш әсәрләри», III чилд, сәһ. 226.
[2] М. Нуаjмә, «Јетмишиллик», Бејрут, 1958, сәһ. 172—173.

бөјүк јазычы һаггында јаздығы ше'риндә онун исте'дадына олан мәһәббәт вә һејранлығыны чох сәмими ифадә етмишди. Чох тәәссүф ки, М. Нуаjмәнин јухарыда адыны чәкдијимиз әсәрләри дәрч едилмәмишдир. Биз буну мүәллифин мемуарларындан билирик. Бу ше'рләрин әлјазмасы Нуаjмәнин өзүндәдир.

Гоголун јарадычылығы илә, хүсусән онун «Диканка јахынлығындакы хутор ахшамлары» адлы һекајәләр мәчмуәси вә «Өлү чанлар» поемасы илә танышлыг Нуаjмәдә «рус кәндлисинин садәлији, онун сәбри вә хејирхаһлығы, өз торпағына олан мәһәббәти һаггында»[1] даһа дәрин тәсәввүр јаратды.

1908-чи илин мартында Нуаjмә јенә рус дилиндә өзүнүн Полтава күндәлијини јазмаға башлады. Бурада о, семинаријадакы мәишәт шәраитинин, Русијада баш верән ичтимаи-сијаси һадисәләрин тәсвирини вермишдир. Күндәликдә рус әдәбијјаты һаггындакы фикир вә рә'јләрә хүсуси диггәт јетирилир. Мәсәлән, Лев Николајевич Толстојун «Һәрб вә сүлһ» вә «Анна Каренина» әсәрләри һаггындакы тәәссүрат күндәликдә хејли јер тутур. Һәмин күндәликдә М. Нуаjмә М. Лермонтовун ше'рләр китабы һаггында да өз тәәссүратыны јазмышдыр: «Аллаһ билир ки, бу шаир мәндә нә гәдәр тә'сир бурахмышдыр».

Нуаjмә көркәмли рус классикләринин әсәрләри васитәсилә Русија халгынын һәјаты илә таныш олмушдур. Мүхтәлиф вахтларда јазмыш олдуғу китабларында Нуаjмә бу мәсәлә үзәринә тез-тез гајыдыр. Мәсәлән, өзүнүн «Москвадан вә Вашингтондан узагларда» адлы китабында Нуаjмә јазыр: «Л. Толстојун «Һәрб вә сүлһ» әсәриндән өјрәндим ки, Русија өз торпағыны мүдафиә едәркән нә гәдәр ганлар ахытмыш, мүһарибәләр нә гәдәр чәһәннәм әзаблары кәтирмишдир. Мән рус халгынын сүлһә олан сә'јләринә инандым»[2].

Бөјүк пролетар јазычысы Максим Горки о заманкы рус һәјатынын ән гаранлыг чәһәтләрини өз әсәрләриндә ачыб көстәрмишдир. Онун «Һәјатын дибиндә», «Е'тираф» вә башга әсәрләриндә ачыначаглы һәјат кечирән евсиз-ешиксиз, јохсул инсанларын һәјат мәнзәрәси тәсвир едилирди. М. Нуаjмә дејир: «Көзәл исте'дада малик олан бу сәнәткарын инсан әзабларыны бу гәдәр дәриндән билмәси мәним хошума кәлмишдир»[3]. Нуаjмә Туркеневин вә Достојевскинин романларыны, Чеховун новеллаларыны, Пушкинин вә Лермонтовун поезијасыны, хүсусән Белинскинин әсәрләрини чох бөјүк алудәликлә охумушдур. О, Белинскини «Рус тәнгидчиләринин башчысы» адландырмыш вә гејд етмишдир ки, Белински онун гаршысында «әдәби фәалијјәтдә һәгигәт, гүввәт, хејирхаһлыг вә көзәллик мәнбәләрини ачыб көстәрмиш, әдәбијјата бөјүк һәвәс ојатмышдыр»[1].

Рус әдәбијјаты Михаил Нуаjмәнин вәтәниндә һөкм сүрән керилик вә дурғунлуғу даһа дәриндән анлајыб дәрк етмәкдә она көмәк етмишдир. Нуаjмә гәтијјәтлә дејирди: «Тәәссүф ки, Л. Толстој кими дүнја мәш'әлинә бәнзәр шәхсијјәтләр бизим чәһаләтин галын пәрдәсини јарыб кечмирләр»[2].

Нуаjмәнин мараг даирәси кенишдир. Ону театр да марагландырыр. Полтавада верилән театр тамашаларындан фајдаланан Нуаjмә әрәб театрынын керилијини арадан галдырмаг үчүн сәһнә әсәрләри јазмаға башлајыр. «Полтавада рус театры илә танышлыгдан сонра мән әсил театр сәнәтинин нә олдуғуну билдим. Мән баша дүшдүм ки, дил чәтинлији, өлкәдә мәдәни сәвијјәнин ашағы олмасы, артистләрин, хүсусилә гадын артистләрин олмамасы әрәб драматуркијасынын инкишафына манечилик төрәдир»[3].

Нуаjмәнин Русијада тәһсил алдығы илләр иртича дөврүнә тәсадүф етмишдир. 1905-чи ил ингилабынын мәғлубијјәтиндән сонра Русијада ганлы Столыпин иртичасы илләри давам едирди. В. И. Ленин бу илләри «...зоракылыг вә һүгугсузлуғун түғјаны, капиталистләрин фәһләләрин үзәринә тәз'иги, фәһләләрин әлдә етдикләри наилијјәтләрин керијә алынмасы дөврү»[4] кими характеризә етмишдир.

М. Нуаjмә Русијада баш верән сијаси-ичтимаи һадисәләрә биканә дејилди. Һуманист тәбиәтли сәнәткар Русијада истисмарчылар дүнјасынын белә өзбашыналығы вә зүлмүнә гаршы е'тираз едирди: о, зинәт вә сәрвәт ичәрисиндә јашајанларла дәһшәтли јохсуллугдан әзаб чәкәнләр арасында дәрин бир учурум олдуғуну һисс едир вә көрүрдү. Нуаjмә өз хатирәләринин јүзләрлә гәзәбли сәтрини чар Русијасында ону әһатә етмиш олан русвајчы ичтимаи әдаләтсизлијә һәср етмишдир. О, јазыр: «Мәним һәјатым бу өлкәнин һәјаты илә чох сых бир сурәтдә бағлыдыр. Мән өзүмү бу өлкәнин оғулларындан бири һесаб едирдим. Мән дә онлар кими чарын вә онун рәһмсиз әјанларынын дәһшәтли тәзјигини өз үзәримдә һисс едирдим»[5].

Бу дөврдә Нуаjмә тәләбә чыхышларына гошулур. О, гијам тәшкилатчыларындан һесаб едиләрәк чар мүтләгијјәти-

[1] М. Нуаjмә, «Москвадан вә Вашингтондан узагларда», Бејрут, 1957, сәһ. 71.
[2] Јенә орада, сәһ. 72.
[3] М. Нуаjмә, «Јетмишиллик», Бејрут, 1958, сәһ. 228.

[1] М. Нуаjмә, «Москвадан вә Вашингтондан узагларда», Бејрут, 1957, сәһ. 73.
[2] М. Нуаjмә, «Јетмишиллик», Бејрут, 1958, сәһ. 231.
[3] Јенә орада, сәһ. 234.
[4] В. И. Ленин, Әсәрләри, Азәрнәшр, 16-чы чилд, сәһ. 372.
[5] М. Нуаjмә, «Јетмишиллик», сәһ. 255.

нә гаршы нитг сөјләдијинә көрә бир иллијә семинаријадан харич олунмушду. «Тәләбәләр мәнә нитг сөјләмәји тапшырмышдылар. Бу нитг мәни семинарија рәһбәрлијинин көзүндә «шүбһәлиләр» кими көрүндүрдү. Мәнимлә бир синифдә охујанларын һамысы, о чүмләдән мән дә бир иллијә семинаријадан харич едилдик»[1] —дејә Нуајмә хатырлајыр. Лакин Нуајмәнин һәмфикирләри вә достлары ону чәтин ајагда тәк гојмадылар. Семинаријадан харич едилдикдән сонра Нуајмә бүтүн гышы бир рус достунун бағында јашајыр. Бурада Русија тәбиәтинин мәнзәрәләриндән зөвг алан Нуајмә «Донмуш чај» ше'рини јазыр. Һәмин ше'рдә о, Русијаны бузларла өртүлмүш вә гышын бу бузларыны сындырыб мәһв едәчәк баһарын кәлишини көзләјән гүдрәтли бир чај илә мүгајисә едир. Бурасыны гејд етмәк мараглыдыр ки, Русијада ингилабдан сонра Нуајмә һәмин бу ше'рини өзү әрәб дилинә тәрчүмә етмишдир. Бу тәрчүмәсиндә јазычы артыг өз вәтәнини донмуш чаја бәнзәдир: «Аһ, Ливан, сәнин баһарын нә вахт кәләчәк вә бузларын нә вахт әријәчәкдир»[2]. «Донмуш чај» ше'ринин әрәб дилинә тәрчүмәси бу сөзләрлә гуртарыр.

Бир илдән сонра Нуајмә бурахылыш имтаһанлары вермәјә ичазә алыр. О, бүтүн имтаһанлары мүвәффәгијјәтлә верәрәк семинаријаны битирир. Беләликлә, 1911-чи илдә Нуајмәнин һәјатында Русија дөврү сона јетир вә о өз вәтәнинә гајыдыр.

М. Нуајмәнин чәмијјәтдә тутдугу мөвге онун сонракы һәјат јолуну мүәјјән етди. О, Сорбон университетиндә тәһсилини давам етдирмәк үчүн Франсаја кетмәк нијјәти илә өз вәтәнинә гајытмышды. Лакин аиләсинин ағыр мадди вәзијјәти Нуајмәни бөјүк гардашы илә бирликдә Америкаја кетмәјә вә бурада она тичарәт ишләринә көмәк етмәјә мәчбур едир. Нуајмә Америкада олдугу илк күнләрдән инкилис дилини өјрәнмәјә башлајыр. Бир илдән сонра инкилис дилини о гәдәр јахшы өјрәнир ки, Вашингтон университетинин һүгуг факүлтәсинә дахил олур. Университетин һүгуг факүлтәсиндә тәһсил алмагла јанашы әдәбијјаты да өјрәнир. Нју-Јоркда о, илк дәфә олараг Ч. Х. Чүбран, И. А. Мади вә башга мүһачир јазычыларла таныш олур. Онун көзәл исте'дады вә әдәбијјатла дәриндән марагланмасы әдибләрин нәзәрини чәлб едир. Онлар Нуајмәни Америкада нәшр едилән әрәб журнал вә гәзетләриндә, хүсусилә «Әл-Фунун» («Инчәсәнәт») журналында вә «Әс-Саиһ» («Сәјјаһ») гәзетиндә әмәкдашлыг етмәјә чәлб едирләр. Бунларын һәр икиси сонра «Гәләм чәмијјәти»нин мәтбуат органына чеврилир. Бу дөври нәшрләрдә Нуајмәнин әдәби-тәнгиди мәгаләләри тез дәрч олунур. 1914-чү илдә «Әл-Фунун» журналынын мәтбәәси Нуајмәнин «Аталар вә оғуллар» адлы илк пјесини китаб шәклиндә нәшр едир. Русијада Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабы баш верәркән Нуајмә Нју-Јоркда олур. Лакин о, бу бөјүк һадисәјә валеһ олур, ингилабы јүксәк гијмәтләндирир. М. Нуајмә јазыр: «Мән Нју-Јоркда идим. Лакин рус ингилабы һаггындакы јениликләри изләјирдим вә Ливана гајытдыгдан сонра да бу ингилабла марагланырдым. Ингилабын кениш күтләләри сых бирләшдирән һејрәтамиз мүтәшәккиллији мәни валеһ едирди. Бу ингилаб бәшәријјәт тарихиндә ән бөјүк ингилабдыр. Ингилабы бешијиндә боғмаг үчүн дүнјанын бөјүк бир гүввәси она гаршы чыхырды. Лакин һәлә өз бешијиндә икән о, өзүнү бир нәһәнк кими көстәрди. Ингилабын гәләбәси тәкчә силаһ күчүнә әлдә едилмәмишди. Гылынч вә түфәнк күчүндән даһа гүдрәтли бир гүввә мөвчуд иди. Бу, ингилабын мәгсәдләринин доғрулуғуна олан инам гүввәси иди. Бу ингилабын тәкчә Русија үчүн дејил, һәм дә бүтүн дүнја үчүн чох бөјүк әһәмијјәти вардыр. Чүнки бу ингилаб... јер үзүндә фәһләләр барәсиндә әсрләр боју давам едән әдаләтсизлији илк дәфә олараг арадан галдырды»[1].

Гејд етмәк лазымдыр ки, М. Нуајмә Америкада да русларла билаваситә әлагә сахлајырды. Мәсәлән, 1916-чы илдә о, Нју-Јоркда ачылмыш рус консуллуғунда катиб мүавини вәзифәсинә тә'јин олунур. Һәмин илдә Нуајмә Вашингтон университетини битирәрәк һүгугшүнас диплому алыр. Лакин бу пешә илә о, һеч бир заман мәшғул олмур. Ону јалныз әдәбијјат марагландырырды. Нуајмә вәтәнинә гајыдыб әдәби фәалијјәтлә чидди мәшғул олмаг нијјәтиндә иди. Лакин мүһарибә өз арзуларыны јеринә јетирмәкдә она мане олду. О, сәфәрбәрлијә алыныб Америка ордусу сыраларында чәбһәјә көндәрилди вә Франсада һәрби әмәлијјатда, дөјүшләрдә иштирак етди.

1919-чу илдә Нуајмә Нју-Јорка гајыдыр вә һәмин ил «Әхи» («Гардашым») гәсидәсини јазыр. Һәмин гәсидәдә дағынтылара, бәдбәхтлијә вә әзаблара сәбәб олан мүһарибәјә гаршы өз гәзәбини билдирир. 1920-чи илдә «әр-Рабита әл-Галәмијјә» («Гәләм чәмијјәти») адланан чәмијјәт тәшкил едилдикдән сонра Нуајмә көркәмли әрәб јазычысы Чубран Хәлил Чубран илә бирликдә бу чәмијјәтин фәал халими вә тәшкилатчысы олур.

Мәһз бу илләрдә Нуајмәнин чошгун әдәби фәалијјәти башланыр. О, сонралар «әл-Ғирбәл» («Хәлбир») вә «әл-Мәраһил» («Мәрһәләләр») мәчмуәләриндә топланан бир чох мәгаләләр јазыр. «Кәнә ма кәнә» («Бири вар иди, бири јох иди...») адлы новеллалар мәчмуәсини тәртиб едир, «Музәккәрат әл-Әркаш» («Аркашын хатирәләри») романыны вә башга әсәрләр јазыр. Лакин Америкада икән бир чох башга мүһачирләр кими, она да өз әсәрләрини чап етдирмәк мүјәссәр олмур. Нуајмәнин Нју-Јоркда јалныз бир мәчмуәси — «Хәлбир» адлы әдәби-тәнгиди мәгаләләр мәчмуәси (1923-чү илдә) чапдан чыхмышдыр, галан әсәрләри исә Бирләшмиш Штатлардан гајытдыгдан сонра өз вәтәниндә нәшр едилмишдир.

М. Нуајмә һәмин дөврдәки әсәрләрини вәтәндән узагларда јазмасына бахмајараг онларын мөвзусуну әрәб һәјатындан көтүрмүшдүр.

М. Нуајмә өз вәтәнинә 1932-чи илдә гајыдыр. Бу күнәдәк о, доғма јурду олан Бискантәдә јашајыр вә бураны надир һалларда тәрк едир. Јазычы бурада сәмәрәли әдәби фәалијјәтини давам етдирир. Бискантәдә о, «Чүбран һаггында китаб», «Әл-'Аусан» («Мүгәддәсләр»), «Саут әл-'аләм» («Дүнјанын сәси»), «ән-Нур вә ад-Дајчур» («Ишыг вә зүлмәт»), «Кәрм алә әд-дәрб» («Јол кәнарында үзүмлүк»), «Китаб әл-Мирдад» («Мирдад һаггында китаб»), «Дуруб» («Јоллар»), «Әкәбир» («Јүксәкдә дуранлар»), «әл-Бәјадир» («Хырманлар») вә с. әсәрләрини јазыр. 1960-чы илдә јазычы өзүнүн «Сәб'унә» («Јетмишиллик») адлы үч чилдлик мемуарларыны јазыб гуртармышдыр.

■

46 ил кечдикдән сонра Нуајмә јенидән Русијаја кәлмишдир. ССРИ Јазычылар Иттифагынын дә'вәти илә о, Совет Иттифагына сәфәри заманы бир чох шәһәрләрдә — Москва, Ленинград, Кијев, Волгоградда олмушдур. Онун үчүн доғма шәһәр олан Полтава јазычыја бөјүк тә'сир бағышламышдыр. Октјабр ингилабындан сонра кечән илләр әрзиндә шәһәрин симасы танынмајачаг дәрәчәдә дәјишилмишдир. «Кичик дахмалар, үстү күләшлә өртүлмүш дамлар, чиркли, енсиз дөнкәләр, јохсул кејинмиш адамлар, ачлыг вә сәфаләт» — М. Нуајмә ингилабдан әввәлки Русијаны бу чүр танырды. Инди исә о, Русијада һәр шејин нечә дәјишдијини, Советләр өлкәсиндәки бөјүк тәрәггинин шаһиди олур. Совет Иттифагында апарылан тикинти ишләринин миғјасы јазычыны һејран едир. Јазычынын өзүнүн дедији кими, Нуајмә инди кәндлини фәһләдән, фәһләни мүһәндисдән чох чәтинликлә фәргләндирә билирди.

Совет Иттифагындан гајытдыгдан сонра Нуајмә «А'бәд мин Муску ва мин Вашинтун» («Москвадан вә Вашингтондан узагларда») китабыны јазараг 1957-чи илдә Бејрутда нәшр етдирир.

Мүәллиф бу әсәриндә Русијаја јалныз сон сәјаһәтини дејил, һәм дә бу өлкә илә өзүнүн әввәлки танышлығыны да, онун шәһәрләрини, әдәбијјатыны, адамларыны әтрафлы сурәтдә тәсвир едир. Китабда һәр бир шәһәрә ајрыча фәсил һәср олунмушдур.

Биз бу китабда мүәллифин ичтимаисијаси вә фәлсәфи бахышлары илә растлашырыг. Нуајмә совет адамларынын һәјатыны там ајдын вә һәгигәтә ујғун сурәтдә көстәрир вә ону капиталист өлкәләриндә халгларын ағыр һәјаты илә мүгајисә едир.

М. Нуајмә өз китабыны Совет өлкәсинин сүлһсевәр сә'јләри һаггында, дүшмәнләр тәрәфиндән баш верә биләчәк һәр бир тәчавүзә сарсыдычы зәрбәләр ендирмәјә һазыр олмасы һаггында сөзләрлә гуртарыр.

Михаил Нуајмә Совет Иттифагына икинчи дәфә 1962-чи илдә, тәрксилаһ уғрунда үмумдүнја конгресинә Ливанын нүмајәндәси сифәти илә кәлмишдир.

Совет Иттифагынын бөјүк досту олан Михаил Нуајмә бу күн дә өз сәмәрәли фәалијјәтини Ливанын тәрәггиси вә чичәкләнмәси ишинә, ССРИ илә Ливан халглары арасында мәдәни әлагә вә јахынлыг јарадылмасы ишинә јөнәлдир.

■

Јухарыда гејд едиләнләрдән көрүндүјү кими, јени әрәб әдәбијјатынын вә әдәби тәнгидинин ән бөјүк нүмајәндәләриндән бири олан М. Нуајмәнин шүурлу һәјатынын хејли һиссәси Русија илә, рус мәдәнијјәти вә әдәбијјаты илә бағлыдыр. Бу әлагә, тәбии ки, јазычынын јарадычылығына, бәдии-естетик бахышларынын тәшәккүл тапмасына, ону әһатә едән һәјата мүнасибәтинә мүвафиг тә'сир көстәрмәјә билмәзди. Нуајмәнин јарадычылығына рус әдәбијјатынын тә'сир көстәрдијини Авропа шәргшүнаслары, һабелә Чорч Сајдаһ, Мәһәммәд Јусиф Нәчм кими көркәмли мүасир әрәб әдәбијјатшүнаслары да гејд едирләр. М. Ј. Нәчм көстәрир: «Чәсарәтлә демәк олар ки, М. Нуајмә рус әдәбијјаты әсасында тәрбијә алмышдыр. О, Андрејевин, Гоголун, Туркеневин, Достојевскинин, Горкинин, Чеховун вә башга рус классикләринин әсәрләрини јахшы билир. Рус әдәбијјатына дәриндән бәләд олмасы көрүнүр ки, инсан гәлбинин өјрәнилмәси вә тәһлилиндә она көмәк етмишдир»[1].

М. Нуајмәнин бир тәнгидчи кими јарадычылығыны тәдгиг едәркән алман шәргшүнасы Һ. Камфмејер белә бир нәтичәјә кәлмишдир ки, М. Нуајмәнин мә'нәви инкишафына Русијанын көстәрди-

[1] М. Нуајмә, «Јетмишиллик», сәһ. 256.
[2] Јенә орада, сәһ. 258.

[1] М. Нуајмә, «Москвадан вә Вашингтондан узагларда», Бејрут, 1958, сәһ. 100.

[1] М. Ј. Нәчм, «Мүасир әрәб әдәбијјатында һекајә», Гаһирә, 1953, сәһ. 266.

ји тә'сир өзүнү сонралар Вашингтонда алдығы университет тәһсилиндән даһа күчлү бир сурәтдә бүрузә вермишдир.

Буну Нуаімә өзү дә дәфәләрлә гејд етмишдир. Лакин Нуаімәнин јарадычылығына рус әдәбиііатынын көстәрдији тә'сир бу вахтадәк һеч кәс тәрәфиндән тәдгиг едилмәмишдир. Јазычынын бу вә ја дикәр әсәри јаранаркән вә үмумијјәтлә онун бүтүн јарадычылығында рус әдәбиііатынын тә'сири конкрет сурәтдә ачылыб көстәрилмәмишдир.

Бу мәгаләдә биз М. Нуаімәнин рус әдәбиііаты илә јарадычылыг әлагәсини сәчиііәләндирмәјә, Нуаімәнин јарадычылығында рус әдәбиііаты тә'сиринин конкрет сурәтдә нечә тәзаһүр етмәси мәсәләсини ајдынлашдырмаға чалышачағыг.

М. Нуаімәнин јарадычылығына рус әдәбиііатынын тә'сири ики шәкилдә олмушдур.

Нуаімәнин әдәби фәалиііәтинин тәһлилинә мүгајисәли сурәтдә јанашдыгда мә'лум олур ки, онун ән ири әсәрләриндән бир чоху рус классикләринин бу вә ја башга әсәрләринин билаваситә тә'сири алтында јазылмышдыр. Бу әсәрләрдә сүжет хәтләринин, фабулаларын, әсас сурәтләрин, композисија гурулушунун охшарлығы көзә чарпыр. Дедикләримизи ајани шәкилдә көстәрмәк үчүн јазычынын пјесләриндән биринин тәһлили үзәриндә дајанаг.

Јухарыда көстәрдијимиз кими, М. Нуаімәнин 1917-чи илдә Нју-Јоркда «Аталар вә оғуллар» китабы чапдан чыхмышдыр. Бу китабын һәтта адындан белә күман етмәк оларды ки, һәмин әсәрин Туркеневин романы илә нә исә бир әлагәси вардыр. Китабы-пјеси охудугдан сонра биз бу фикрин доғру олдуғуну бир даһа јәгин едирик.

Туркеневин вә Нуаімәнин әсәрләри бәдии нәсрин мүхтәлиф жанрларына мәнсуб олмасына бахмајараг, чидди тәһлил заманы ајдынлашыр ки, Нуаімәнин пјеси Туркеневин романынын спесифик сурәтдә сәһнәләшдирилмәсидир. Бурада, башлыча олараг сүжет хәттинин бә'зи әлаһиддә әламәтләри, сурәтләрин адлары дәјишдирилмиш, һадисәнин баш вердији мәкан исә Ливана көчүрүлмүшдүр. Башга бир сөзлә десәк, өз истигамәти, һәјат һадисәләрини гијмәтләндирмәси, типик вәзиііәтләрин вә әсас конфликтин характеринә көрә «Аталар вә оғуллар» пјеси тамамилә Туркеневин «Аталар вә оғуллар» романынын тә'сири илә јаранмышдыр. Әлбәттә, бу әсәрләр арасында бир чох заһири фәргләр вардыр. Сонра көрәчәјимиз кими, биз бу әсәрдә бә'зи персонажларын характериндә онлары Островскинин пјесләринин гәһрәманлары илә дә бирләшдирән бир сыра типик чәһәтләр мүшаһидә едирик.

Туркенев кими Нуаімә дә өз әсәриндә көһнә илә јени нәслин мүбаризәсини көстәрмәји гаршыја бир мәгсәд гојмушдур. Һәр ики јазычы бу проблеми кениш халг күтләләри арасында дејил, мәһдуд аилә даирәсиндә һәлл едир. Лакин һәр ики әсәрдә дөврүн сәчиііәви чәһәтләри тәсвир олунур.

Туркеневин романы рус чәмиііәтини бир тәрәфдән демократ-ингилабчыларын, дикәр тәрәфдән исә мүһафизәкар вә либералларын гаршы-гаршыја дурдуғу ики барышмаз чәбһәјә бөлән шиддәтли мүбаризә кетдији илләрдә јаранмышдыр. Әрәб Шәргиндә дә белә бир вәзиііәт һөкм сүрүрдү. «Јени адамлар» тәдричән бүтүн көһнәлијә гаршы чыхараг тәзә чәмиііәт гурмаға чалышырдылар. Бу әсәрләрин һәр икиси әсас гәһрәманын мејдана кәләчәји вә көһнәлијә гаршы мүбаризә апарачағы бир мүһитин тәсвири илә башлајыр. Һәр ики мүәллиф әсәрин сонунда мүһафизәкарларын зәифлијини вә мәғлубиііәт сәбәбләрини ачыр. Һәр ики әсәрдә мәһәббәт мачәраларына хејли јер верилмишдир.

Пјесин бир чох персонажы илә Туркеневин гәһрәманлары арасында охшарлыг вардыр. Мүәллим Давуд Салам бизә Јевкени Базарову, онун јолдашы Илјас Самиһ исә Аркади Кирсанову хатырладыр.

Нуаімәнин пјесиндә һадисәләр XX әсрин әввәлиндә мүасир кичик Ливан шәһәриндә баш верир. Мәрһум Бутрус бәј Самиһин аиләсиндә һәр иш өз гајдасы илә кедир. Һөкмлү ана ушагларынын мүгәддәратыны өзү истәдији кими һәлл едир. Бу амансыз, кобуд, залым гадын өз гызыны онун севмәдији күбар нәсилдән олан әхлагсыз вә јелбејин бир адама әрә вермәјә разыдыр. Гадынын бөјүк оғлу Илјас Самиһ габагчыл дүнјакөрүшлү бир кәнчдир. Лакин о, анасына гаршы чыхмаг игтидарында дејилдир. Забитәли ананын һәр бир сөзү Илјас үчүн дә ганундур. Илјас фәалиііәт көстәрмәјә, өзү вә бачысы үчүн азадлыг тәләб етмәјә габил дејилдир, ағыр һәјатдан хилас олмаг јолуну јалныз интиһарда көрүр. Бу аиләдә һәр бир шеј ән'әнәви ганунлара табе едилмишдир. «Ушаглар валидејнләринә һөрмәт етмәлидирләр»! Будур, Илјасын досту, мүәллим Давуд Салам бу евә кәлир. Онун бураја кәлмәси илә Бутрус бәј Самиһин аиләсиндә узун илләр боју давам едән һәјат тәрзи позулур. Давуд Салам санки өзү илә бирликдә фыртына кәтирир, Илјасын вә онун бачысынын характери кәскин сурәтдә дәјишир.

Бүтүн бунлар Туркеневин романында чәрәјан едән һадисәләри хатырладыр. Лакин ики әсәрин сонлуғу мүхтәлифдир. Нуаімәнин пјесиндә мүбаризә аталарын мәғлубиііәти, кәнчләрин гәләбәси вә шән тојла гуртарыр.

Бәс бу әсәрләри бир-бириндән фәргләндирән әсас чәһәтләри һансылардыр? Туркеневин романындакы Кирсанов гардашлары аталарын нүмајәндәләрини

тәмсил едирләр. Онлар кобуд, амансыз Үм Илјасдан вә күтбејин, ачкөз Муса бәј Аркушдан фәргли олараг рәһмдил гоча-аристократлардыр. Бу гочалар университет тәһсили алмышлар, онларын мүһафизәкар маһиііәти узун мүддәт пәрдәли галыр. Лакин бу аристократлар күндәлик ишә нифрәт едир, орта әср имтијазларыны бөјүк сә'јлә мүдафиә едир вә намус һаггында көһнә задәкан анлајышы һифз едирләр. Үм Илјас да һәр һансы бир адамла илк дәфә таныш оларкән онун әсли-нәчабәти вә нәсли илә мараглаңыр. Лакин бу гадын өзүнүн кобудлуғу вә рәһмсизлији илә бизә Н. Островскинин «Туфан» пјесиндәки Кабаниханы даһа чох хатырладыр.

Туркеневин романындакы Кирсановун охшәр типи олан Илјас Самиһ исә Нуаімәнин пјесиндә Кирсановдан даһа јүксәкдә дурур. Туркеневин романынын сонунда бәхти кәтирән Кирсанов евләнир, ону һәр чүр мүбаризәдән узаг, раһат аилә һәјаты көзләјир. Нуаімәнин пјесиндә исә Илјас пјесин сонунда даһа шүурлу олур. Артыг о, гәтиііәтлә «оғулларын» тәрәфинә кечир.

Зинәтин адахлысы Нәсиф бәј вә гызын кичик гардашы Хәлил бизә Туркеневин романындакы Ситникову вә Кушкинаны чох хатырладырлар. Бу һәр ики кәнч авارадыр, әмәји өзләри үчүн бәдбәхтлик һесаб едир. Онлар һәјатда јеканә мә'наны ејш-ишрәтдә вә сәрхошлугда көрүрләр.

Нуаімәнин пјесиндә ики мүсбәт, лакин тамамилә мүхтәлиф гадын образы вардыр. Онлардан бириси Үм Илјасын гызы Зинәтдир. Пјесин әввәлиндә о, анасынын бүтүн тәләбләринә табе олмаға адәт етмиш мүлајим хасиііәтли бир гыз кими көстәрилир. Лакин Давудун тә'сири илә о, тәдричән дәјишилир, өз һүгугуну, чәмиііәтдәки мөвгејини дәрк едир. Нәһајәт, ананын мүгавимәтинә бахмајараг өз севкилиси Давуда әрә кедир. Икинчи гадын исә Давудун бачысы Шаһидәдир. Бу, биликли вә ағыллы бир гыздыр. Шаһидә Илјасын гәлбиндә мәһәббәт вә һәјата инам ојадыр, онун бәдбинлијинин дағыдыр, пјесин башланғычында Илјас үчүн фәрәһсиз олан «һәјатын көзәллијини» анламаға она көмәк едир.

Инди һәр ики әсәрин әсас гәһрәманларындан данышаг.

Јевкени Базаров вә Давуд Салам «оғуллар»ын нүмајәндәләридир, кечмишә дүшмән кәсилмишләр, һеч бириси әсилзадә вә нүфузлу нәсилдән дејилдир, динә инанмыр. Үм Илјас Давуддан «Сән һансы динә гаилсән? — дејә сорушдугда о, чаваб верир: «Мәним диним, мәним руһумдур. Мән јалныз она хидмәт едирәм»[1]. Давуд да Базаров кими кечә-күндүз ишләјир. О, өз һәјатынын сәадәтини бунда көрүр, әмәкдән фәрәһләнир, һәзз алыр.

Туркеневин романында Базаров инсан тәбиәти, инсан һәјаты вә өз дүнјакөрүшүнүн әсас мәсәләләри һаггында фикирләрини Одинсоваја билдирир. Нуаімәнин пјесиндә мүәллим Давуд Салам да һәјат проблемләри, ичтимаи гүсурлар вә онлары арадан галдырмаг методлары һаггында чиддиііәтлә данышыр. Базаров мүбаһисәләр заманы чағырыб, һај-күј салмыр, өз мүлаһизәләрини тәмкин вә нәзакәтлә билдирир. Давуд да ејни илә сакит вә ағыллы тәбиәтә маликдир. О өз достуну сәбирлә тәрбијәләндирир, Зинәтин бахышларыны нәзакәтлә вә мәһәббәтлә јениләшдирмәјә чалышыр.

Һәр ики әсәрин гәһрәманы һаглы олдугларына көрә өз гүввәләринә инанырлар. Онлар «аталары» вә онларын бахышларыны рәдд едәркән һеч дә гызғынлыг көстәрмир, гаршылашдыглары бүтүн мәсәләләри тәнгиди сурәтдә нәзәрдән кечирирләр. Амма Туркеневин романында Базаров өз мүбаризәсиндә тәкдир, бүтүн варлығы илә «оғулларын» јеканә нүмајәндәсидир. Ј. Базаров чидди һәјат сынаглары илә гаршылашдыгда бәдбинләшир. Давудун исә өз гардашынын бахышларына шәрик олан Шаһидә кими бачысы вардыр. Сонра Илјасла Зинәт дә Давудун тәрәфинә кечирлә вә пјесин ахырында онлар галиб кәлирләр.

Лакин бүтүн бу фәргләрә бахмајараг һәр ики гәһрәман кечмишин көһнә гајдаларына, чүрүк ән'әнәләринә гаршы мүбаризәни тәчәссүм етдирир. Бу мүбаризә исә Русијада XIX әсрин сонунда олдуғу кими, Шәргдә дә XX әсрин әвәлләриндә чох мүһүм иди. Һәмин мүбаризә Шәргдә инди дә давам едир.

Михаил Нуаімә јаратдығы бир сыра әсәрләрин вә бәдии сурәтләрин өз мәншәји е'тибары илә XIX әср рус классикләринин бу вә ја дикәр әсәр вә сурәтләринә охшамаларына бахмајараг гејд етмәк лазымдыр ки, зәннимизчә, М. Нуаімәнин јарадычылығына рус әдәбиііаты тә'сиринин маһиііәти тәкчә бунда дејилдир. Рус әдәбиііатынын тә'сири илә Нуаімәдә башлыча олараг бәдии метод, бәдии-естетик бахышлар, әдәбиііатын вә әдибин өзүнүн вәзифәсинә мүнасибәтләр формалашмышдыр. Мәсәләјә мәһз бу чүр јанашылдыгда идеја мөвгеләриндә, әсас һәјат һадисәләринә мүнасибәтдә охшарлыг габарыг сурәтдә көзә чарпыр. XIX вә XX әср мүтәрәгги рус јазычыларынын Нуаімәнин јарадычылығына көстәрдикләри башлыча тә'сир мәһз бундадыр.

Дејиләнләри сүбут етмәк үчүн јазычынын әдәбиііат вә әдәби-тәнгид мәсәләләринә вә вәзифәләринә һәср олун-

[1] М. Нуаімә. «Аталар вә оғуллар», Бејрут, 1953, сәһ. 33.

муш бә'зи нәзәри мәгаләләринин мәзмуну мүхтәсәр сурәтдә шәрһ етмәк кифајәт оларды. М. Нуајмә «Аталар вә оғуллар» пјесинин биринчи нәшринә кениш бир мүгәддимә јазмышдыр. «Лакин бу мүгәддимә әсәр һаггында кифајәт гәдәр тәсәввүр вермир. Анчаг бу мүгәддимә әрәбләрдә театр ишинин инкишафы, сәһнәдә данышыг дили вә әдәби дил һаггында принсипиал мәсәләләр нөгтеји-нәзәриндән чох әһәмијјәтлидир; драм сәнәти мәсәләләринә мүәллифин нә гәдәр бөјүк бир чиддијјәтлә јанашдығыны көстәрир»[1].

Биз јухарыда гејд етмишдик ки, Нуајмә өз ичтимаи бахышлары илә, әдәбијјатын вә әдәби тәнгидин вәзифәләринә олан мүнасибәти илә рус әдәбијјатына миннәтдардыр.

Үмумијјәтлә, рус әдәбијјатынын, хүсусилә В. Г. Белинскинин тә'сири алтында Нуајмә әрәб өлкәләриндә әдәбијјата олан бахышлардан, әдәбијјат һаггындакы ән'әнәви тәсәввүрләрдән тамамилә әл чәкмишдир. Онун зәнниичә, «Әдәбијјат һәјатла сых әлагәдар олмалы, һәјат мәгсәдләринә хидмәт етмәлидир. Әдәбијјат јалныз инсан һәјатыны тәсвир етдикдә мәгсәдәујғун олур вә хоша кәлир».[2]

М. Нуајмә өз фәалијјәтинин илк дөврләриндә бәдии сөзүн мәгсәдләри һаггында, һәјаты бир күзкү кими әкс етдириб ону дәјишдирмәли олан әдәбијјатын бөјүк ичтимаи ролу һаггында өз фикирләрини тәблиғ етмәк вәзифәсини гаршысына гојмушду.

М. Нуајмә бүтүн бу идејалары мүтәрәгги рус әдәбијјатындан, рус ингилабчы-демократларындан әхз етмишдир. О. И. Крачковскијә јаздығы мәктубунда бу барәдә белә дејир: «Нәһајәт, иштибаһ кәлиб әрәб аләминә дә чатды. Бунун ән инандырычы сүбутуну бу күнкү јазычыларын вә шаирләрин өз кәламларындан, үрәкләриндән вә онлары әһатә едән һәјатдан кәлән нәји исә ифадә етмәк сә'јләриндән көрүрүк. Лакин 10 ил бундан әввәл әдәбијјатда һәјата белә реал бахыш гәтијјән мөвчуд дејилди. Һәр шеј формаја гурбан едилмишди; форма исә мүнасиб олмаг үчүн гәдим дөврләрдә, һәтта ислам дининдән әввәлләрдә мүәјјән олунмуш истигамәтләрә там мүтилик илә әмәл етмәли иди. Бунун нәтичәсиндә исә мә'нәвијјат вә инчәсәнәтдә бөјүк дурғунлуг јаранмышды. Әдәбијјат — әкәр ону белә адландырмаг мүмкүнсә, — һәјатдан тамамилә айры дүшмүшдү. О, гијмәтсиз ојунчаг, зинәт, әјләнчәјә чеврилмишди, сөзләрдән бир аләт кими истифадә едилән һоггабазлыг вә акробат ојунбазлығы иди.

Әрәб дилиндә данышан аләмдә әдәби дурғунлуг мән Русијаны тәрк етдијим заман нәзәрими чәлб етди. Бу, мәнә пис тә'сир едирди. Пушкинин, Лермонтовун вә Туркеневин надир сәнәти, Гоголун көз јашлары арасындан сезилән күлүшү, Толстојун чазибәли реализми, Белинскинин әдәби идеаллары вә нәһајәт, рус јазычылары ичәрисиндә ән гүдрәтли, дәрин, мүкәммәл вә даһа тә'сир едичи олан Достојевскинин јүксәк инсани һиссләри илә тәрбијә олунмуш бир адам үчүн сон дәрәчә ачыначаглы иди»[1].

Нуајмәнин јарадычылығына рус әдәбијјатынын тә'сирини биз һабелә онун «әл-Ғирбәл» («Хәлбир») адлы мәчмуәсиндә дәрч едилмиш тәнгиди мәгаләләриндә дә көрүрүк. Бурада мүәллиф «Һәтта һамы тәрәфиндән танынмыш олан бөјүк нүфуз саһибләрини дә бу «хәлбирдән кечирмәкдән» горхмамышды»[2].

Бу китаб гисмән әдәби әсәрләр һаггында, гисмән дә јени әрәб әдәбијјатынын ајры-ајры нүмунәләри һаггындакы тәнгиди ресензијалардан ибарәт бир мәчмуәдир. Бу мәчмуәдә биз мүасир әрәб әдәбијјатынын ән актуал, вачиб мәсәләләринә тохунан мәгаләләрә раст кәлирик. Бурада сәһнә әсәрләри проблеминә, кәнч јазычыларын вә шаирләрин јарадычылығына, әдәбијјатда тәнгидин ролуна даир дәјәрли мәгаләләр вардыр. Нуајмә көстәрир ки, әрәб тәнгидчиләри бу вә ја дикәр әсәри һәлә дүзкүн гијмәтләндирә билмирләр. Онларын тәнгидиндә чохлу тә'рифләр вардыр, бәс «өз һәмкарларыны мин дәфәләрлә күнәшлә мүгајисә етмәк» онларын зәһләсини апармамышдырмы?». Нуајмә дејир: «Бәдбәхтлијимиз, биздә јахшы әсәрләр олмамасында дејил, ондадыр ки, бу әсәрләри ләјагәтинә көрә гијмәтләндирә биләчәк бир адамымыз јохдур»[3].

Нуајмәнин зәнниичә, тәнгидчи «өзү гызыл вә алмаз истеһсал етмәјән, лакин әсил гызылы вә алмазы сахта гызыл вә алмаздан ајырмағы бачаран бир зәркәр олмалыдыр»[4].

Нуајмә «Әрәб пјеси» мәгаләсиндә әрәб өлкәләриндә сәһнә әсәрләринин вәзијјәтиндән данышыр вә көстәрир ки, сәһнә әсәри инсанларда јахшы һиссләр, инам, гүввәт вә чәсарәт тәрбијәләндирмәлидир. Бунунла белә, чох мүтәәссир һалда Нуајмә дејир: «Биздә исә театра бир зарафат кими бахырлар. Чүнки биздә һәјатын бүтүн чәһәтләрини, онун көзәллик вә ејбәчәрликләрини, хејри вә шәрини, фәрәһ вә кәдәрини охучу гаршысында ачыб көстәрә биләчәк бир сәһнә әсәри јохдур. Мән исә әминәм ки, бизим һәјатымыз гәләмимизә гида верә биләчәк мөвзуларла долудур»[1].

Нуајмәнин јаздығы «театр бизим гаршымызда һәјатын бүтүн чәһәтләрини елә ачыб көстәрмәлидир ки, биз өзүмүзү сәһнәдә һисс едәк» сөзләри бөјүк рус тәнгидчиси Белинскинин театр һаггында дедији ашағыдакы ифадә илә чох аһәнкдар сәсләнир: Театр бош әјләнчә, гејри-парлаг вә шүурсуз бир тамаша дејил, һәјаты, керчәклији көстәрән вә изаһ едән јүксәк бир тамаша олмалыдыр.

Нуајмә һәмин мәгаләсиндә пјесләрин дили мәсәләсинә дә тохунур. Әрәб пјесләринин персонажлары ја классик, чох чәтин, кениш күтләләрә анлашылмајан бир дилдә, ја да һәр һансы бир јерли шивәдә данышыр. Бу, театры чох дарыхдычы едир, ону јалныз мәһдуд адамлар мүһитинә мәнсуб бир шејә чевирир. Нуајмә јазыр: «Әкәр јазычы савадсыз бир кәндлини ше'р диваны дилиндә данышмаға мәчбур едирсә, бунунла о, һәм кәндлини, һәм дә өзүнү, өз охучуларыны вә динләјичиләрини тәһгир етмиш олур. Бу, реал һәјаты тәһриф етмәк демәкдир»[2].

Михаил Нуајмә бүтүн јазычылары әрәб театрынын мөһкәм бүнөврәсини гојмаға, халгда театр зөвгү тәрбијә етмәјә, милли театр сәнәтини инкишаф етдирмәјә чағырыр.

«Хәлбир» мәчмуәсиндә бундан әлавә Нуајмәнин «әр-Рабитә әл-Галәмијјә» мәчмуәсинин 1921-чи илдә нәшр олунмуш биринчи нөмрәсиндәки поетик кредосу дахил едилмишдир. Бурада Нуајмә көстәрир ки, һәјатда әсил објект инсандыр. Әдәбијјат да мәһз инсана хидмәт етмәлидир. Инсанын мә'нәви вә физики чәһәтләри әдәбијјат васитәсилә ачылыб көстәрилир. Охучу онун үчүн гапалы вә гаранлыг олан чәһәтләри әдәбијјат васитәсилә ачмалыдыр. Нуајмә јазыр: «Чох заман елә олур ки, бир гәсидә сәндә һиссләр фыртынасы доғурур вә ја мәгалә кизли бир гүввә ојадыр, һәр һансы бир кәлам көзләриндән гаранлыг пәрдәни ачыр, бу вә ја башга бир роман гәтијјәт вә аличәнаблыг һиссләри ојадыр. Бүтүн бу кејфијјәтләр мәһз әдәбијјата мәхсусдур. Мәһз бүтүн бунлар әдәбијјатын гүдрәти демәкдир, ону һеч кәс сындыра билмәз»[1].

Әдәбијјат јазычы илә охучу арасында мә'нәви васитәчи олмалыдыр. О, инсан гәлбинин сирләрини вә дәринликләрини өјрәнмәли, «сөз һоггабазлығы вә ше'р декору сәркисинә» чеврилмәмәлидир. Нуајмә һәјәчанла дејир: «Бүтүн бу сөз мө'чүзәләринә нәһајәт верилмәлидир. Кәлин инсаны тәдгиг етмәклә, өјрәнмәклә мәшғул олаг, биз онда өјрәнилмәјә лајиг олан ән көзәл чәһәтләри тапа биләчәјик».[2]

Нуајмә өз ресензијаларында мүасир әрәб јазычыларынын әсәрләри үзәриндә дә дајаныр, јери кәлдикчә онлары тәһлил едир, нүмунәләр кәтирир.

Михаил Нуајмә һаглы олараг дејир ки, сә'јләримиз һәдәр кетмәди.... Инди биз јени әрәб әдәбијјаты јаранмасынын шаһидијик. Бу әдәбијјат јахын он илләр әрзиндә дүнјанын башга әдәбијјатлары сырасында лајигли јер тутачагдыр»[3].

Аида ИМАНГУЛИЈЕВА.

---

[1] И. J. Крачковски. «Сечилмиш әсәрләри», III чилд, сәһ. 59.
[2] М. Нуајмә, «Јетмишиллик» Бејрут, 1958—60, сәһ. 236.

---

[1] И. J. Крачковски. «Сечилмиш әсәрләри», III чилд, сәһ. 59.
[2] И. J. Крачковски, «Әрәб әлјазмалары үзәриндә ишләркән», III чилд, сәһ. 62.
[3] М. Нуајмә, «Хәлбир», Гаһирә—Бејрут, 1951, сәһ. 60.
[4] Јенә орада, сәһ, 14.

---

[1] М. Нуајмә, «Хәлбир». Гаһирә-Бејрут, 1951, сәһ. 25.
[2] Јенә орада, сәһ. 60.

---

[1] М. Нуајмә, «Хәлбир», сәһ. 60.
[2] Јенә орада, сәһ. 22.
[3] И. J. Крачковски, «Сечилмиш әсәрләри», III чилд, сәһ. 225.

Һикмәт Зија—Гыса тәмсилләр—№ 3, 7.
Тәвәккүл Јанар— Бүлбүл вә сәрчә— № 11.
М. Һејдәров — Ловға довшан, Инчәхасијјәт рәндә, Заманын иши—№ 11.

МИНИАТҮРЛӘР

Чәфәр Бағыр— Достум, «Сәндән нә әчәб»— № 6.
Ф. Кривин—Дедал вә Икар, Һәгигәт —№ 7.
Зденек Иротка— Ана үрәји— № 10.
Алф Скорелл —Шәккакын рүсвајчылығы— № 10.
И. Константинину— Ишкүзар күн — № 10.

СӘРКИ САЛОНЛАРЫНДА

Јапонија—Хиросима лөвһәләри— № 11.

МУЗЕЈЛӘРӘ СӘЈАҺӘТ

Расим Әфәндијев—Азәрбајчан мадди-мәдәнијјәт нүмунәләри Ермитажда—№ 12.

БИЗИМ ФОТО-РЕПОРТАЖ

Јарадычылыг е'малатханаларында— № 4.
Јени мусиги әсәрләри— № 8.

Фактлар, һадисәләр, ихтиралар—№ 6, 7, 8, 10, 11, 12.
Харичи јумор — № 2, 11.
Сөз охучуларымыза верилир— № 5, 9.
Редаксијамызын гонаглары—№ 8, 9.